

Lohut(amat)use määr

Lilli Luuk. Minu venna keha. [Tallinn:] Hea Lugu, 2022. 182 lk.

Lilli Luuk tuli eesti kirjandusse suuremalt eelmisel aastal, kui järjestikku ilmusid tema novellikogu „Kolhoosi miss” ja romaan „Minu venna keha”. Kuid kirjanduspildis on ta esil olnud varemgi: 2017. aastal võitis Tuglase novelliauhinna tema novell „Auk” ja 2021. aastal novell „Kolhoosi miss”. Eesti nüüdiskirjanduses on ta end kehtestanud aga just tänavu – ja seda ei näita üksnes aasta kirjaniku tiitel, vaid ka hinnangute ja perspektiivide mitmekesisus tema teoste arvukais arvustustes, millest ei puudu ülivõrdeline kiitus: „Midagi nii head pole te eesti kirjanduses ammu lugenud”, teatab Sveta Grigorjeva juba Luugi novellikogu arvustuse pealkirjas loosunglikult.¹ Kiitvaist, samal ajal vahel ka kõhklevaist hinnanguist olulisem on Luugi loomingu paigutamise kirjandusluku: „hämarkirjutus”² ja „tumekirjanik”³, „Surma, hirmu ja leina 50 halli varjundit”⁴, „mingi kummaline kooslus post-interneti ja uustehnoloogia kohtumisest kõrgkirjandusega”⁵. Luuk on

¹ S. Grigorjeva, Midagi nii head pole te eesti kirjanduses ammu lugenud. – Looming 2023, nr 2, lk 270–272.

² J. Ross, Märgade jalgade tunne. – Vikerkaar 2023, nr 4–5, lk 157–162.

³ M. Luiga, Pimesikumäng. – Sirp 21. X 2022, lk 22.

⁴ A. Loog, 360 kraadi kaamost ja kadu. – Postimees 24. X 2022.

⁵ S. Grigorjeva, Midagi nii head pole te eesti kirjanduses ammu lugenud, lk 271.

eesti kirjanduses kanda kinnitanud vana-moeliselt, lihtsalt (häid) raamatuid kirjutades. Tema teoste põhjal joonistub välja ennastunustava põhjalikkusega pühenduv, end poeetiliselt realiseeriv enesest teadlik autor, kelle üle laotub saladuslikkuse loor, sest mis suudaks seletada seda, kuidas on võimalik kirjutades luua nii intensiivselt ja vahetult tajutud, isegi füüsiliselt ja paigaliselt kogetud kohalolu, nagu see avaldub tema novellides, kuid veelgi tugevamalt romaanis „Minu venna keha”. Romaani ei ole võimalik iseloomustada mõne kokkuvõtliku lausega – see on justkui elav organism, mis lugemisprotsessis lõputult teiseneb, nihetub, ühtaegu nii kujundiliselt avardudes kui ka sündmustikult kokku tõmbudes. See on romaani olulisim pingejoon ja ülesanne, mille lugeja peab lahendama: kas kõlama jäävad tegelaste halastamatu järjepidevusega vahendatud, aegluubis kuhtuvad saatused või suudab elavalt värelev kujundipalett puhta esteetika jõuga neist üle kasvada?

„Minu venna keha” ülesehitus on keerukas ning selle „loomise mehaanika” täielikuks mõistmiseks on Made Luiga sõnutsi vaja „kirjandusuuri ja fanaatilist püsivust”,⁶ ning seda, et romaan vajab tähendustasandite täieliku(ma)ks avanemiseks mitmekordset lugemist, on välja toonud teisedki arvustajad. Romaanis vahendatud mitmeharuline lugu ei näi alguses ulatavat lugejale ühtki selget niidiotsa. Küsimus pole niivõrd teose temaatilises ega kujundilises plaanis, mis omavahel sagedasti ootamatutel, vahel justkui sobimatutel viisidel põimudes panustavad samuti keerukusse, vaid nn loolooma põhielementides. Romaan algab järgmiselt: „Nende tulevik

⁶ M. Luiga, Pimesikumäng.

võetakse jõuga, rebitakse lahti nende enda nähes, alles tärkav potentsiaal, võimed ja soovid visatakse kõrvale [---] sündides antud annid jäävad kasutamata ja kaotavad aastatega jõu, nende õnn kehtivuse” (lk 5). Kes need sõnad lausub? Narratoloogilise tavaarusaama kohaselt võiks see olla väljaspool loomaailma paiknev jutustaja, kes ise ei ole tegelane ning kes asesõna „nemad” kasutades viitab loo tegelastele. Peatükki edasi lugedes aga näib, et need sõnad lausub iseendaga kõneledes ja enda juba elatud elule viidates minajutustaja, kes on minetanud võime end minana tajuda. See, et loolised ja olemuslikud kategooriad takerduvad teineteisesse kohe esimeses peatükis, ei tee lugemist lihtsamaks.

Laused mõjuvad ettekuulutusena, mida võiks lausuda prohvet. Ennustus läheb täide, ent selle ulatus jääb lugejale romaani vältel mõistatamiseks, nii otseses, tegelaste saatuse ja omavahelisi suhteid selgitavas plaanis kui ka laiemal olemuslikul tasandil, milles küsitakse, mis osa oma saatusest jääb inimesele määrata hävingut külvavais ajaloo keerdkäikudes. Õigemini küsivad selle järele romaani kahe minajutustaja sisemonoloogide kaudu vahendatud vestlustes nii erinevad tegelased kui ka jutustajad – 19-aastane Ellen ja tema teismeline õetütretütär, kelle mõtted tuuakse lugejani mitmekordse filtri kaudu. See omakorda mõjutab seda, milline on nende mõtiskluste narratiivne autoriteet. Välisläti antropoloog Vieda Skultans, kes on Lätis iseseisvuse taastamise järgse aja alguses suuliselt jutustatud elulugude kaudu uurinud Nõukogude okupatsiooni mõju vaimsele tervisele, kirjutab intervjueeritavate raskustest oma elust tähendusrikkana jutustada. See tuleb kõige tugevamalt välja saatuse (läti keeles *liktenis*) mõiste kaudu, millele toetudes inimesed rõhutavad võimetust juhtida nii oma elu(käiku) kui ka selle loostamist. Lausetega „See on mu saatuse” ja „Niisugune on mu saatuse olnud” annavad

rääkijad teada, et nad ei ole suutnud anda oma elule sellest jutustades tähenduslikku kuju. Mingis mõttes on niisugusel juhul tegu jutustamise läbikukkumisega.⁷ Luugi romaani avalõik on kujundite ja neist tulenevate loo võimaluste poolest võimas, ent saatuse tähendusväli sarnaneb väga sellega, mida Skultans eluloointervjuusid tehes hoomas. Täheanduse hajumine ja jutustamispädevuse kahtluse alla seadmine sama peatüki lõpuosas tundub sellele ka osutavat.

Küsimus lugudest ja vahendusest läbib romaani, kõige silmatorkavamalt juba jutustamise laadi kaudu. Teoses puudub otsekõne, tegelastevahelisi kõnelusi annab edasi jutustaja sisekõne ja selles vaheldub tema hääle teiste tegelaste lausutu vahendamise ja sageli ei ühildu seesugune sisekõne parajasti aset leidvate sündmustega. Lisaks on tegelaste elu muserdanud sündmuste nimetamise ja väljaütlemise ning lugude rääkimise võimatus romaanis pidevalt esil, moodustades peatükist peatükki kulgedes kujundilise ja temaatilise rütmi osa. Nii kõneleb noor jutustaja 1980-ndatel aset leidvas peatükis „Ema” teadmisesest, mis on „meil kurgus kinni” ja mille „väljaütlemiseks ei ole sõnu olemas” (lk 15), järgmises peatükis aga mõtiskleb Ellen mõistmisest, mille tähistamiseks ta „ei teadnud veel õigeid sõnu” (lk 16). Romaani sündmustiku seisukohalt olulises peatükis, milles Ellen saab ülesande minna teekonnale – see on ühtlasi tema eneseavastamise tee alguspunkt –, tuleb esile teosele omane sisemonoloogina vahendatud hajuv ja katkendlik jutustaja autoriteeti pärssiv mitmehäälsus.

„Miks ema ei saa minna, sain ma muidugi aru [---]. Doris oli seda suutnud. Emale selgeks teha, kuidas on õigem. Õige. Just sellepärast rääkisimegi järele jäänud

⁷ V. Skultans, *Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. New York–London: Routledge, 1997, lk 44.

hommikutel [---] märja villa järele lõhnavaas köögis sellest, et puudenormi peab ju keegi perest ka tegema jääma. Et seda on palju, ja mida kõike meilt veel nõutakse, et jälle see kordub ja üha rohkem nõutakse. Aoajal, kui aknatagune on veel päris pime ja alles õue astuja jaoks lubatakse aeglaselt taeva alt natuke halli valgust nõrutada, peeti meil plaane. Vanuse poolest olin mina ka nüüd ametlikult töökohuslane. Aga ema jõudis minust rohkem palki lõigata [---]. Mehi meie majapidamises enam ju polnud [---], polnudki kedagi muud, kui meie kolm. // Ellen ei ole enam laps. // Kas tõesti minu ema ütles nii?" (Lk 16)

Jutustamine liigub siin ühe lõigu ulatuses mitu korda mineviku ja oleviku vahel edasi-tagasi, sisaldades esimeses isikus jutustamist ainsuses ja mitmuses, kolmandas isikus jutustamist ja umbisikulist tegumoodi. Nii on teose sündmused ning teised tegelased koondunud põhijutustaja ja peategelase Elleni ümber. Samas on üksteise otsa kuhjatud häälte Elleni lugu ja tema minaloomet hajutav ja lahustav mõju. Rängale teekonnale asumist, mille perekond talle ülesandeks on andnud, tajub ta sisemise arengu lähtekohana. See leiab aga aset identiteedikategoriate vahelisel alal, kuhu Elleni paigutavad tema perekonna liikmed: ema, kes rõhutab, et ta pole enam laps, ja lapseootel öde, kes (Ellenist) selge(ma)lt paigutub naiseks olemise kategooriasse. Sellegipoolest määratleb Ellen oma positsiooni enda jaoks võimalusena. „Selles ajas ja kohas algas minu vabaduse auk,” arutleb ta, nägemata ette, „KUI pikk või lühike mu vabadus on, kuhu see ulatub” (lk 16).

Ajaloo- ja sõjaromaanina määratletud teose sündmustik leiab aset 1944. aasta hilis-sügisel sõjas kurnatud ja purustatud Eestimaal, napimalt väljajoonistatud kõrval- või järelliin aga millalgi 1980. aastate keskel. Autor on seda nimetanud teekonnaromaaniks, mille keskmes on ühe inimese tee-

kond „enda paremaks mõistmiseks”,⁸ rõhutatades peategelase Elleni sisemise arengutee rolli tema füüsilise, Eesti 1944. aasta kaardil jälgitava kulgemise kõrval, mis annab graafilise täpsusega edasi peategelas(t)e läbitud asulate ja linnade sõjapurustuste määra. Näiteks mööduvad Ellen ja Paul oma teekonnal⁹ Türi raadiosaatejaama varemeist, otsides pilguga „ikka Euroopa kõrgeimat raadiomasti”, mille kaudu „ulatus Eesti hääl isegi Ameerikasse, kogu Euroopas olime me kuuldaval” (lk 52). Nõukogude hävituspataljon oli 1941. aasta juulis saatejaama õhku lasknud. Nii 1941. aasta juuli- kui ka 1944. aasta märtsipommitamises tugevaid purustusi saanud Tartusse, sõjaeelsete unelmate linna saabudes haarab Elleni pilk Emajõe, mis on kui „must liputav keel linna hambutus, harvade mustade hambatüügastega, peaaegu tühjaks pekstud suus” (lk 82). Läbi Eestimaa kulgeva retke kirjeldustele lisanduvad Elleni mälopildid, milles korduvate, natuke varieeritud juhtmotiivitaoliste kujundite kaudu joonistub välja sõjaeelse maailma külluslikkuse järkjärguline kokkutõmbumine. Selle elu muretu rikkalikkus ilmneb Elleni meenutuses naabertalu suvisest kohvilauast, mis aktiveerib kõik meenutaja meeled: silm haarab valget pitslina halliks pleekinud aialaul, kompimis- ja haistmismeel hõlmavad uimastavalt lõhnavaate pojengiõite pakse õiepalle, maitsemeel naudib ette „hea elu” värske kohvi ja Pihlaka perenaise paksude saiade maitset „kannikestega taldrikul” (lk 60). Pojengimotiiv on osa ka 1941. aasta suvel koolitrepil poolihääli peetud jutu-

⁸ Lilli Luuk: Eestis on head kirjandust väga palju. – ERR-i kultuuriportaal 15. VIII 2023. <https://kultuur.err.ee/1609063694/lilli-luuk-eestis-on-head-kirjandust-vaga-palju>

⁹ Romaani sündmustikku ei ole võimalik edasi anda lugemismuljet rikkumata, see asjaolu hoiab romaani arvustajaid krüptilises voolusängis vangis ja paneb pead murdma selle üle, kuidas romaani sündmustiku kohta midagi öelda selle kohta midagi ütle mata.

ajamisest, mille keskmes on Tartu massimõrv. Seda poolvargsi kuulates jääb Elleni pilk kinni „sinna [mõranenud savikausi] saki vahele”, kuhu naabritüdruk Ada metsmaasikaid kallab, nii et tal jäävad nägemata viimased veel õitsevad „lumest valgema, verise südamikuga” pojengid, mille „õied on sama suured nagu väikese lapse pea” (lk 69). Pojengid, mis lugeja meeli uinutades toonivad rahulolevat ja enesestmõistetavat kohvijoomist pisut roidunud sensuaalsusega, lisavad nüüd romaani sündmustikus üha enam maad võtva kurbuse, hirmu, ärevuse, teadmatuse ja jõuetuse atmosfääri killukese nukrat tardunud pühalikkust, mida rõhutab langevate õielehtede võrdlus haavatud luikedega.

Romaani intensiivne afektiivsus, mis tekitab lugejaski vahetu kogemuse tunde, tõstatab peaaegu paratamatuna küsimuse sellest, mil määral saaks või peaks romaani vaatlema traumanarratiivina. Imbi Paju pealkirjastas Eesti kultuuriruumis minevikutraumade teemat avava teose „Tõrjutud mälestused” (2007) ühe osa järgmiselt: „Ajalooteo on mälestuste ja leina topelttö”. Luugi romaani ajalootöö kulgeb sarnases trauma kontseptuaalse raamini ulatuvas mõistelises ruumis. Traumateooria põhimudeli kohaselt saab traumaatilise kogemuse kahjustavat mõju leevendada seda kogemust toetavale ja vastuvõtlikule kuulajale loona vahendades, ning traumaga toimetuleku tõenäosust peetakse seda suuremaks, mida täielikumalt suudab traumakogemusega inimene oma läbielamist loostada. Paju teos ja samanimeline film on püüdnud nõukogude võimu repressioonide tõttu tema emale ja ema kaksikõele osaks saanud trauma loostada ja luua empaatiline ruum selle loo vastuvõtuks.¹⁰ Traumateraapia

põhimõtetest lähtuvalt – niipalju kui neid kirjandusele rakendada saab – on Paju teosed õnnestunud, kuivõrd kogemus saab lohutust ja lepitust võimaldava määrani loostatud.

Romaanis „Minu venna keha” edastatakse sündmusi lugejale raskesti ligipääsetaval viisil, lugude vahendamise võimalikkust üha küsimärgi alla seades. Omamoodi paradoksaalselt on traumateoorias levinud ka loostamise vajadusele vastanduv arusaam trauma hoomamatust ja tabamatust olemusest ning selle kujutamise võimatusest. Selle tulemus on vormiliselt eksperimentaalsete, fragmentaarsete, nn lõhutud narratiiviga kirjandusteoste eelistamine või isegi normatiivne staatus trauma kirjandusliku kujutamise käsitlustes. Luugi Teise maailmasõja hävingut, purustusi ja (inimelude) kaotusi, ent ka tegelaste sisemiste maailmade ahenemist ja sandistumist käsitleva romaani hüplik narratiiv ja kujundiline tihedus klappib viimati nimetatud tüüpi traumanarratiiviga hästi. Teoses käsitletud ajaloosündmused – Teise maailmasõja kogemus Eestis ja selle järelmõjud – on iseseisvuse taastamise järel olnud kannatustena rahvusliku mälu keskmes. Kui romaani sündmustik – või sündmustevaesus – lisab maailmasõja ja selle järelmõjude kirjanduslikesse käsitlustesse kahtlemata uusi rakursse, siis millisel viisil suhestub „Minu venna keha” Eesti nn normatiivse mälu diskursusega? Luuk on mõnevõrra krüptiliselt lausunud, et „Teine maailmasõda on õpetanud meile niivõrd palju asju ja me ei ole neid ikka veel ära õppinud”.¹¹ Romaani fookustele mõeldes ei ole võimalik, et see Luugi hinnangul veel eesseev õppetund ei puudutaks tegelemist ja hakkamasaamist mineviku pärandiga, mille muserdav jõud romaanis

¹⁰ Vt L. Kurvet-Käosaar, Vaikusesse vajunud aeg. Naise traumaatiline repressioonikogemus Imbi Paju dokumentaalfilmis ja raamatus „Tõrjutud mälestused” – Ariadne Lõng.

Nais- ja meesuurtingute ajakiri 2008, nr 1/2, lk 136–147.

¹¹ Lilli Luuk: Eestis on head kirjandust väga palju.

üle inimeste ja maastike laotudes levib tahmahalli määrdunud varjuna üle põlvkondade.¹² Pärast iseseisvuse taastamist väljakujunenud, nn kannatuse ja vastu-panu narratiivile ülesehitatud rahvusliku mäludiskursuse ulatumist XXI sajandisse on peetud kohatuks ja aegunuks. Kirjan-

¹² Vt **M. Atkinson**. *The Poetics of Trans-generational Trauma*. New York: Bloomsbury Academic, 2017, lk 56; **I. Paju**, Kirjanduskliinik. Mida tähendab olla inimene. [Tallinn:] Kirjastus Gallus, 2023, nt lk 18–26, 36. Põlvkondadevahelisele traumale tähelepanu pööramine ja sellega toimetulek on Paju raamatu üks läbivaid teemasid.

duses on hilisemat nõukogude aega käsitletud stabiilsust ning ehk isegi harmooniat kätkeva perioodina. Praegust meile ähvardavalt lähedal sõjakeerises maailma vaadates on romaani kurbuse, kannatuse ja kuhtumise narratiiv ehmatavalt a(s)jakohtane. Oma vahetus intensiivsuses on „Minu venna keha” ehk võimeline ehitama sildu üle põlvkondade ja kultuuriruumide, toetama arusaama meie eksisteerimisest maailmas haavatavana ning tajuma seda ajas ja ruumis jagatavana ja jagatuna.

LEENA KÄOSAAR